

ДЕЯКІ ПІДХОДИ ДО КОМПЛЕКСНОЇ ОЦІНКИ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ

Постановка проблеми. В Україні на етапі переходу до ринкової економіки за порівняно короткий історичний період проведена значна робота по реформуванню суспільно-економічних відносин. Одним з вагомих завдань цього етапу стало формування елементів інфраструктури ринкової економіки, які забезпечують ефективну взаємодію між суб'єктами господарювання – учасниками ринку. Створення ринку фінансових послуг забезпечує ефективне використання фінансових ресурсів на основі їх своєчасної мобілізації, інвестування в найбільш перспективні сфери діяльності та прискорення їх обігу.

Нині на ринку фінансових послуг України специфічні професійні послуги надає ціла низка спеціалізованих фінансових установ – страхові та лізингові компанії, інвестиційні та пенсійні фонди, біржі та депозитарії, кредитні спілки, торговельно-інформаційні системи тощо. Рівень розвитку інфраструктури ринку фінансових послуг є своєрідним відображенням ступеня розвитку соціально-економічних відносин в суспільстві. Найбільш потужним учасником вітчизняного ринку фінансових послуг стала банківська система, яка нині вирішує цілий комплекс задач щодо підвищення своєї капіталізації, розширення портфеля ефективних послуг та мережі їх надання, зміцнення ресурсної бази тощо. Подальший розвиток банків та підвищення їх конкурентоспроможності неможливі без зміцнення довіри до них з боку інвесторів і клієнтів. Необхідна умова цього процесу – широка доступність, достовірність і зрозумілість інформації щодо результатів діяльності банків, їх надійності, платоспроможності тощо.

Оцінка діяльності банків, як правило, здійснюється на основі деякої системи показників, які характеризують фінансово-економічні результати, досягнуті банківськими установами за певний період. Хоча банки зобов'язані регулярно публікувати інформацію про свою діяльність, проте банківська система й досі залишається досить закритою сферою, доступ до детальної достовірної інформації, про можливості якої, є обмеженим для широкої громадськості. До того ж інтереси різних груп зацікавлених учасників ринку фінансових послуг досить часто суттєво відрізняються. Наприклад, акціонерів банку хвилює його рентабельність, державу – зростання ролі банківської системи в економіці країни, а пересічних вкладників – прибутковість їх депозитів.

Метою даної статті є розгляд одного з важливих інструментів порівняльного аналізу сучасних економічних систем – рейтингу. В загальному випадку під поняттям “рейтинг”, як правило, розуміється деякий індекс або місце кожного з об'єктів-учасників у певному їх списку,

впорядкованому відповідно до значень деякого узагальненого критерію якості цих об'єктів.

Виклад основного матеріалу. Перші рейтинги (кредитні) були присвоєні облігаціям американських залізничних компаній в 1909 році Джоном Муді, засновником нині всесвітньо відомого та авторитетного рейтингового агентства Moody's Investors Service. Згодом з'явилися кредитні рейтинги банків, страхових компаній тощо. Ці рейтинги відображали здатність компаній своєчасно та в повному обсязі погасити будь-які наявні та нові зобов'язання перед клієнтами і партнерами. Розроблена Джоном Муді рейтингова шкала одержала широке поширення й дотепер використовується майже в незмінному вигляді. Також класичним стало, що рейтингова оцінка – це певний буквено-цифровий символ спеціальної рейтингової шкали, розробленої рейтинговими агентствами. При цьому різні буквено-цифрові символи рейтингової шкали відповідають різним категоріям ризику.

Прийнято розрізняти експертний та аналітичний рейтинг. В першому випадку упорядкування об'єктів у списку здійснюється експертом (комісією експертів), а в другому – місце об'єкта в упорядкованому списку визначається економіко-математичною моделлю. Експертний рейтинг може спиратися на одну або декілька економіко-математичних моделей, але остаточний висновок про місце об'єкта в рейтингу приймає експерт на основі свого досвіду, знань і повноважень. В разі аналітичного рейтингу також використовуються судження експертів (наприклад, значущість критеріїв оцінювання об'єктів), однак остаточний висновок про місце кожного об'єкта в упорядкованій послідовності всіх учасників визначається на основі застосування економіко-математичної моделі. За методом побудови класифікують бальний, індексний, номерний та регресійний рейтинг.

Процес присвоєння рейтингу, як правило, є об'єктивним за своєю природою (для оцінки використовується, насамперед, велика кількість числових даних), однак значна увага приділяється і суб'єктивному аналізу, береться в розрахунок особиста думка експертів. Наприклад, всесвітньо відоме агентство "Standard & Poor's" застосовує в ході аналізу методологію, засновану на обробці різноманітних кількісних і якісних даних. Але використання певних суб'єктивних суджень експертів дозволяє агентству включити в підсумковий рейтинг безліч нестатистичних чинників і відобразити в ньому перспективи розвитку тієї або іншої компанії.

Порядок формування рейтингів визначається предметною областю та їх призначенням. Зокрема, банківські рейтинги комплексно характеризують діяльність банків і являють собою їх інтегральну оцінку з використанням певного набору показників. При цьому критерії класифікації можуть характеризувати як банк в цілому, так і лише окремі сторони його діяльності (прибутковість, портфель послуг, мережу філій тощо).

В країнах з ринковою економікою рейтингові системи ефективно використовуються в системах банківського моніторингу для узагальненої характеристики місця банку на ринку фінансових послуг, його прибутковості, надійності тощо. При цьому рейтинги – це певні комплексні характеристики банків як однорідних елементів банківської системи, які розраховуються на

основі вибраних показників і відповідно до прийнятої методики, відображаючи місце кожного з банків щодо інших елементів цієї системи. Характерна особливість рейтингу полягає в тому, що він не лише відображає поточне становище банку, а й може бути своєрідним критерієм перспектив розвитку банківської установи.

Банк міжнародних розрахунків (Bank for International Settlements), класифікуючи популярні банківські рейтингові системи, розподілив їх на дві категорії: інсайдерські (передбачають вивчення банків на місцях або “зсередини”) та дистанційні. Першими з метою забезпечення формалізації процедури аналізу надійності банківських установ контролюючими органами було створено інсайдерські методики. Згодом були розроблені методики дистанційного аналізу – вони використовують деякі результати проведених раніше досліджень на місцях, але опираються, насамперед, на опубліковану банками звітність.

Рейтинг банку можна розглядати як деяку суб’єктивну оцінку банку (інвестором, клієнтом, наглядовим органом, акціонером тощо) та його можливостей виконати певні зобов’язання в короткостроковому і довгостроковому періодах. Але важливо не лише порівняти результати роботи кількох банків – особливе значення має дослідження тенденцій розвитку фінансово-банківської системи країни, регіону тощо.

У світовій банківській практиці при визначенні рейтингів нині переважно застосовують експертний метод. Це пояснюється рядом причин, серед яких:

- складність формалізації та кількісної оцінки окремих сторін діяльності банку;
- якісна різnorodність факторів, які впливають на кінцеві результати діяльності банків, ускладнює визначення ваги, значущості факторів у загальній сукупності та отримання їх оцінки математичним шляхом.

Сучасна практика аналізу діяльності банків свідчить, що аналітичні методики визначення рейтингу в чистому вигляді, як правило, не застосовуються, а банківські рейтинги визначаються за методиками, в основі яких лежить змішаний підхід. Відмінною рисою більшості методик банківських рейтингів є наявність ряду компонентів (іноді інтегральних), отриманих експертним шляхом або за допомогою простих математичних операцій над даними звітності, які характеризують співвідношення між різними показниками. На основі таких компонентів обчислюється підсумковий рейтинг, що вважається адекватною класифікацією ступеня відповідності банку заданим критеріям та його місця серед інших банківських установ.

Визначення рейтингу банку передбачає розробку відповідної методики, визначення системи показників і присвоєння їм певних значень (оцінок). Кінцевим результатом процедури оцінки є віднесення кожного банку до тієї або іншої групи (категорії). В світовій банківській практиці інформаційною базою рейтингових оцінок діяльності банків є показники, які, як правило, встановлюються на основі міжнародних стандартів. Зокрема:

- системи показників конкретного банку і порівняння їх з аналогічними показниками першокласних банків;
- системи показників і методики їх оцінки, вироблені наглядовими органами.

Отримання більш виважених оцінок досягається шляхом аналізу динаміки показників діяльності банку за період (місяць, квартал, рік тощо). Це дозволяє оцінити тенденції в розвитку банківської установи, її надійність, здатність реагувати на різні зміни в економіці.

Особливість банківського рейтингу полягає в тому, що він комплексно характеризує його діяльність і проводиться як по активних, так і по пасивних операціях банку. Рейтингова система тісно стикається з методикою аналізу доходів банку, його платоспроможності та ліквідності, а також з методикою аналізу кредитного портфеля, кредитоспроможності клієнтів.

В країнах з розвинутою ринковою економікою на основі рейтингів не лише здійснюється оцінка фінансового стану банку, а й формується його публічний імідж як стабільної та стійкої кредитної установи. Тому проблемі оцінки надійності та стійкості комерційних банків на основі застосування достовірних рейтингових систем приділяється надзвичайно велика увага. Все це спонукає органи державного управління та банківського нагляду, асоціації банків і безпосередньо банки розвивати рейтингові системи достовірної оцінки ефективності та фінансового стану банків.

Для оцінки діяльності банків рейтинги вперше почали застосовуватися в США. На першому етапі три відомства США (FRS – Федеральна резервна система, OCC – Управління контролера грошового обігу та FDIC – Федеральна корпорація страхування депозитів) використовували власні рейтингові системи оцінки стійкості банків. У 1978 р. в результаті стандартизації цих систем було створено єдину рейтингову систему CAMEL, яка передбачала п'ять основних груп показників фінансового стану банку, на основі аналізу та оцінки яких здійснюється визначення рейтингу банку:

- C – Capital adequacy, або достатність капіталу;
- A – Asset quality, або якість активів;
- M – Management, або якість управління;
- E – Earnings, або дохідність;
- L – Liquidity, або ліквідність.

З 1996 р. після додавання шостого компоненту – S (Sensitivity to market risk, або чутливість до ринкового ризику) ця методологія загальновідома як система CAMELS, яка нині застосовується наглядовими органами багатьох країн для контролю за банківськими установами.

Рейтингова система CAMELS – приклад успішної системи інсайдерського типу. Проте широке застосування цієї методики – досить складна задача. Основні проблеми її застосування, окрім необхідності безпосереднього вивчення багатьох аспектів діяльності банку численною групою фахівців та аналізу значної кількості даних, полягають у відсутності загальноприйнятих стандартів і методик для формування експертами однозначно правильних висновків при оцінці вибраних критеріїв в умовах

розвитку банківської системи та нестабільній економічній ситуації. Так, в системі досить суб'єктивно оцінюється рівень менеджменту. Значні проблеми пов'язані з кваліфікованим аналізом та оцінкою якості активів, стабільної частини депозитів (насамперед, довгострокових) тощо. Крім того, методологія практичного застосування системи CAMELS передбачає використання рейтингових оцінок, насамперед, наглядовими органами для контролю за банківськими установами. Такий важливий аспект оцінки банківських установ, як забезпечення публічного характеру результатів оцінки діяльності банків, як правило, не розглядається.

В середині 80-х років була створена дистанційна версія цієї системи – CAEL, в якій не розглядається якість управління, яку важко оцінити дистанційним способом. Для аналізу інших компонент було вибрано 19 коефіцієнтів. Хоча отримані результати менш точні, ніж CAMEL, однак процедура оцінки значно прискорюється, її можна виконувати з меншими витратами, а значить і частіше.

В останні роки завдяки впровадженню в практику банківського аналізу розвинутого математичного апарату дистанційний аналіз банків став значно точнішим. Тому з початку 2000 р. систему CAEL замінила статистична модель SCOR (Statistical CAMELS Off-site Rating), що використовує як вхідні дані офіційну банківську звітність. Система SCOR дозволяє з достатнім ступенем точності оцінювати ймовірність погіршення стану банків протягом найближчих 4-6 місяців. Для прогнозування ситуації на період до двох років у 1993 р. Федеральна резервна система США розробила методику SEER (System for Estimating Examination Ratings), яка відома ще під своєю попередньою назвою – FIMS (Financial Institutions Monitoring System). Принципова її відмінність від SCOR полягає у використанні, окрім банківської звітності, оцінок різноманітних рейтингів та їх складових. В системі SEER на основі двох незалежно розроблених моделей розраховуються два підсумкові показники – очікуваний рейтинг і рівень ризикованості.

На принципах CAMELS побудована одна з найбільш розвинутих рейтингових систем PATROL, яку з 1993 р. застосовує Банк Італії для аналізу ліквідності банків, моделюючи сценарії несприятливого розвитку ситуації на ринку депозитів. Система підтримки банківського аналізу (SAABA) банківської комісії Франції складається із трьох діагностичних модулів, які дозволяють оцінювати потенційні втрати банків на основі прогнозування динаміки їх надійності. Серед найрозвинутіших – система BAKIS (BAKred InformationSystem), яка з 1997 р. застосовується Центробанком Німеччини для розробки пріоритетів діяльності банківського нагляду. Основою BAKIS є блок кореляційного аналізу 47 коефіцієнтів (19 – з кредитного ризику, 16 – з ринкових ризиків, 10 – з прибутковості, 2 – з ризиків ліквідності).

Існують інші методології, які, як правило, є проблемноорієнтованими і розробленими для вирішення специфічних завдань та являють собою комплексні системи, в яких поєднуються експертні оцінки та економіко-математичні методи. Прикладом може бути розроблена в США система аналізу BMS (Bank Monitoring Screens), яка опирається на 39 фінансових показників та

35 параметрів, що характеризують ринок капіталів. Декілька систем визначення рейтингів банків останніми роками створено в Росії, серед яких найбільш відомі методики Кромонава, Ширинської, Оргбанку, ІЦ “Рейтинг” і “Интерфакс-100”, агентства “Экономика и жизнь”, газети “Коммерсантъ-Daily”. Кожна з цих методик має свої переваги і недоліки та може бути вдосконалена в процесі практичного застосування банками чи рейтинговими агентствами. Суттєво підвищити якість рейтингових оцінок банків можна завдяки комплексному використанню найбільш адекватних і відомих методик.

Комплексний характер багатьох методик забезпечується не лише широким застосуванням суто фінансово-банківської статистики. Вагомим чинником є застосування макроекономічних показників, що характеризують зовнішні чинники розвитку фінансового ринку як невід’ємної складової економіки. Широке впровадження в аналітичні системи розвинутого математичного апарату дозволило знизити затратність цих систем та підвищити оперативність процедури адекватної оцінки діяльності банків.

Така еволюція методик є досить показовою для України, адже впровадження сучасних економіко-математичних моделей оцінки банківських установ дозволяє НБУ та банкам розробляти власні системи аналізу. Крім того, отримання банками України тих чи інших рейтингів відомих міжнародних рейтингових систем – теоретично й практично важка задача. Адже провідні рейтингові агентства (Standard & Poor’s, Fitch Ratings, Moody’s Investors’ Service) присвоїли Україні досить низький суверенний рейтинг, залишивши для українських позичальників лише так звану “неінвестиційну” категорію міжнародної шкали. Рейтинг позичальника (емітента) або його боргового інструмента, як правило, не може перевищувати суверенного рейтингу країни, в якій розташований емітент. Тим самим в країнах з перехідною економікою зникає основна перевага міжнародного рейтингу, зокрема, кредитного – порівненість рівня ризику по всіх позичальниках, незалежно від країни їх місцеположення. У той же час інвестор, розташований, насамперед, в Україні, може вважати окремі українські компанії чудовим об’єктом для інвестицій, незважаючи на те, що їм недоступний високий міжнародний кредитний рейтинг. Все це обумовлює необхідність розвитку в Україні систем національних рейтингів, в т.ч. банківських, та їх широке використання на внутрішньому ринку.

Серед вітчизняних рейтингових систем заслуговують на увагу національні шкали оцінки кредитних рейтингів, розроблені незалежним рейтинговим агентством “Прозора Україна” і компанією “Кредит-Рейтинг”, методика оцінки надійності банків, створена за участю аналітиків журналу “Компаньон” фахівцями журналу “Вісник НБУ”, ряд внутрішніх систем українських банків. Зокрема, національна шкала кредитних рейтингів компанії “Кредит-Рейтинг” спеціально призначена для використання позичальниками та інвесторами на фінансовому ринку України. Шкала побудована без урахування суверенного ризику, вплив якого однаковий для всіх українських позичальників, і дозволяє більш чітко диференціювати їх у всьому діапазоні шкали. Для оцінки кредитоспроможності та присвоєння

кредитних рейтингів компанія використовує методологію і підходи в оцінці ризиків, які відповідають стандартам провідних рейтингових агентств світу. При цьому компанія розрізняє два види оцінок – публічний кредитний рейтинг (встановлюється на основі лише загальнодоступної інформації – отримується з джерел, які компанія визнає надійними) та уточнений кредитний рейтинг (встановлюється в ході повноцінного дослідження кредитоспроможності з використанням всієї необхідної інформації, наданої об'єктом рейтингування).

Рейтинги банків визначаються, зокрема, в проекті “Український фінансовий сервер”¹ за даними Асоціації українських банків (АУБ). Вагома перевага проекту – публічність рейтингів, які доступні будь-якому користувачу мережі Інтернет. Але комплексна оцінка не проводиться – рейтинг визначається місцем банку у звичайних списках, відсортованих у порядку зменшення одного з показників (капітал, статутний капітал, фінансовий результат) або коефіцієнтів (ліквідності, рентабельності тощо). Такий спрощений підхід може призводити до оцінок, які неадекватні реальному стану та можливостям банків (табл. 1).

До того ж, аналіз результатів діяльності банків України за 10 місяців 2005 року² дає підстави на висновок про недостатню збалансованість зростання окремих показників. Так, зобов'язання банків збільшилися на 45,7 %, а чисті активи – лише на 42,9 %, що свідчить про збільшення ризиків в діяльності банків, зниження їх фінансової стійкості.

Економічна самостійність і фінансова стійкість банку, його активна та прибуткова діяльність на ринку фінансових послуг забезпечуються достатнім обсягом власного капіталу. Тому важливим фактором стабільного розвитку банківської системи є підвищення капіталізації банків. Проте за 10 місяців 2005 р. зростання балансового капіталу банків на 25,2 % відбувалося, насамперед, за рахунок збільшення резервів на 38 %, а статутний капітал збільшився лише на 24 %, хоча в останні роки саме статутний капітал, як правило, зростає більш швидкими темпами. Це не лише свідчить про обмеженість інвестицій у статутний капітал, але й про неадекватність оцінок діяльності банків лише на основі окремо взятих показників.

¹За даними сайту <http://www.ufc.com.ua>.

²За даними сайту <http://www.bank.gov.ua>.

Інформація про рейтинг провідних банків (вибірка на 01.10.2005)*

Банк	Активи, млн. грн.		Капітал, млн. грн.		Достатність капіталу		Надійність	
	місце в групі	значення показника	місце в групі	значення показника	місце в групі	значення показника	місце в групі	значення оказника
Група 1								
ПриватБанк	1	19850,20	1	2058,92				
Аваль	2	17285,90	2	1427,73				
Укрсоцбанк	3	9479,70	4	975,06				
Укрсиббанк	4	8833,08	3	1000,63				
Укрексімбанк	5	7787,64	5	928,86				
Ощадбанк	6	7728,63	11	360,00				
Райффайзенбанк Україна	7	5377,00	8	539,26				
Група 2								
Форум	1	3359,74	2	385,49				
ПУМБ	2	2702,66	1	456,20				
Кредитпромбанк	3	2253,76	3	330,06				
Індекс-Банк	4	2029,82	9	206,82				
Укргазбанк	5	1976,07	5	255,84				
Правекс-Банк	6	1971,31	13	184,90				
ВАБАНК	7	1957,27	7	213,59				
Група 3								
Сітібанк Україна	1	3359,74						
ТАС-Комерцбанк	2	2702,66						
Родовідбанк	3	2253,76						
ІМЕКС-Банк	4	2029,82						
Київ	5	1976,07						
Альфа-Банк	6	1971,31						
Кредит-Дніпро	7	1957,27						
Група 4								
	1							
	2							
	3							
	4							
	5							
	6							
	7							

* Джерело: <http://www.ufc.com.ua>.

Значно вища достовірність рейтингу надійності банків, який визначається НБУ в процесі виконання наглядових функцій. Він ґрунтується на аналізі даних синтетичного та аналітичного обліку, а також на результатах документальних перевірок на місцях. Проте ця інформація не публікується в ЗМІ, а використовується органами банківського нагляду для запобігання

банкрутств банків і забезпечення стабільності банківського сектора. До того ж, ця система згідно зі своєю специфікою не може бути оперативною.

Як критерії оцінювання діяльності банку часто використовуються економічні нормативи, встановлені НБУ. При цьому застосовуються методики оцінки фінансового стану банку, створені за рекомендаціями Базельського комітету з банківського нагляду, Світового банку, науковців тощо. Банківська система України загалом стабільно дотримується заданих нормативів. Так, рівень адекватності регулятивного капіталу банківської системи (відношення власних коштів банків до активів, зважених за ступенем ризику) вже декілька років становить 15-17%³, що значно вище рекомендацій Базельського комітету. Проте рівень адекватності регулятивного капіталу в 2005 р. демонструє стійкий тренд на зменшення. Тому факт дотримання певних нормативів не завжди дозволяє зробити обґрунтовані висновки щодо надійності банку.

В Україні уніфікованого підходу в сфері рейтингового аналізу діяльності банків ще не розроблено. До того ж серед науковців і фахівців банківської справи не існує єдиної думки щодо показників та методології застосування рейтингових систем. Нині лише незначна частина банків отримала рейтинги міжнародних рейтингових агентств. Причому, як правило, агентства оцінюють кредитні рейтинги або рейтинги боргових зобов'язань чи певних фінансових інструментів. Вітчизняними інформаційно-аналітичними та незалежними рейтинговими агентствами публікуються в ЗМІ, як правило, лише номерні рейтинги, які ґрунтуються на вивченні доступної офіційної звітності банків, а також періодичної інформації НБУ та АУБ про загальні показники діяльності комерційних банків. Аналіз свідчить, що ці дані не дають можливості здійснити комплексну оцінку діяльності банків і встановити реальні рейтинги кожного з них у банківській системі України.

Адекватність таких рейтингів залежить не лише від вірогідності звітних даних, а й від ступеня деталізації всіх аспектів фінансово-економічної діяльності банків системою показників, поданих в інформаційній моделі. Також важливо відзначити, що останнім часом різко збільшився обсяг інформації, необхідної для побудови рейтингу, та вимоги до оперативності обробки цієї інформації. Тому створення ефективної системи комплексної рейтингової оцінки діяльності банків можливе лише на основі сучасних економіко-математичних моделей.

Висновки. Проведені дослідження свідчать, що задача регулярного визначення об'єктивних рейтингів щодо різних аспектів діяльності банків на ринку фінансових послуг на основі реальних економічних показників є досить актуальною. Вирішення цієї задачі дозволить отримати ефективний інструмент інтегрованої оцінки банківських установ, що сприятиме підвищенню конкурентноздатності кожного окремого банку і забезпеченню фінансової стабільності банківської системи України.

Отримано 10.12.2005

³За даними сайту <http://www.bank.gov.ua>.